

– Kitap Tanıtımı –

Richard King, *Orientalism and Religion: Postcolonial Theory, India and “The Mystic East”*, Routledge, London 2001, ss. IX, 283.

İbrahim Hakkı İNAL

Yard. Doç. Dr., OMÜ İlahiyat Fakültesi
İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı
ibrahim.inal@omu.edu.tr

Edward Said’in meşhur kitabı *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (Türkçe terc. Berna Ülner, *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, İstanbul 2016) yayınlanmadan önce, Oryantalistler kongresinde bu kelimenin kullanılmaması yönünde zaten karar alınmış bulunuyordu. 1978’de bu kitap yayımlandıktan sonra ise söz konusu kelime pejoratif bir anlam çağrıştırır hale geldi ve Doğu uzmanları kendilerini oryantalist olarak tanımlamaktan imtina eder oldular. Ülkemizde başka alanlarda etkileri tartışılır olmakla birlikte, Oryantalizm söz konusu olduğunda ilk akla gelen şey onların İslam araştırmaları alanında öne sürdükleri düşünceler olmuş, değişik İslami disiplinlerde oryantalistlerin ortaya attıkları fikirler onlarca yıldır tartışılmış ve bu konularla ilgili tezler hazırlanıp sempozyumlar düzenlenmiştir.

Ülkemizde, oryantalistizm söz konusu olduğunda meseleye hayranlık ve nefret ikilemi çerçevesinde yaklaşmakta, konunun sosyo-politik ve ideolojik boyutuna dikkat çekilse de, oryantalist söylemin de beslendiği damar olan *Post-colonialism, Science of Religion, Comparative Religion, World Religion* ve benzeri kavram, kategori ve disiplinler hakkında eleştirel olması bir yana tasviri düzeyde dahi yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bir diğer ifadeyle söylemek gerekirse, Oryantalistlerin Kur’an, hadis ve siyer hakkında ortaya koydukları görüşler detaylı bir şekilde tartışılmakta ve bunların emperyal ajanda ile doğrudan ilişkisi –popüler neşriyat düzeyinde de olsa- ortaya konulmaya çalışılmakta ve fakat *söylem/diskur* olarak oryantalistliği de doğuran

gerek sosyal teori gerekse din araştırmaları alanının temel dinamiklerinin neler olduğu, bu insanların en çok hangi temel teorik argüman ve kabullerden hareket ettikleri konusunda neredeyse hiç çalışma bulunmamaktadır. Bizde durum böyle iken, Batı'da, oryantalistlerin İslam Araştırmalarında kullandıkları metotları daha derinlikli tahlil etmemize de imkân tanıyacak olan konunun bu teorik boyutu ve kavramsal arka planı hakkında ayrıca bu şablonların diğer dinlere empoze edilmesi ile ilgili olarak son dönemde nitelikli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların odaklandığı temel ilgi alanlarından birisi, özellikle M. Foucault'nun bayraktarlığını yaptığı bilginin masum olmadığı, bilgi-iktidar (*power-knowledge*) ilişkisinin göz ardı edilemeyeceği ve her tarifi, temsili/presentasyonun aslında yeniden temsil, tarif ve kurgu olduğu düşüncesidir. Aralarında Foucault'nun da yer aldığı post-yapısalcılar, bize ezeli ve ebedi hakikat diye dayatılan şeylerin aslında sosyal-ideolojik kurgulardan (*social construction*) ibaret olduğunu hatırlattılar. Sosyal teorideki bu yeni akımlardan istifadeyle dikkatimize sunulan bir başka çok önemli husus ise, son bir buçuk asırdır ortaya çıkan ve dinleri müntesiplerin bakış açısıyla (*insider*) değil de akademik metotlarla (*Academic Study of Religion*) ele alınmanın aslında temelde Avrupa Merkezli (*Euro-centric*) Judeo-Hristiyan teolojik bakış açısı ve şablonların, mevzii bir kültürle sınırlı olduğu gerçeği unutturulup, diğer kültürlere ve dinlere evrensel anlayış ve bakış açıları olarak empoze edildiğidir. Bu hususlara dikkat çeken araştırmacılar, bizatihi *religion* terimi başta olmak üzere, *sacred*, *mysticism*, *spirituality* ve benzeri diğer kavram ve kategorileri yapı söküme (*deconstruction*) uğratarak cari batılı şablonları sorgulamaktadırlar.

Burada tanıtacağımız Richard King'in *Orientalism and Religion* adlı kitabı bu alanda ortaya konulmuş en yetkin çalışmalardan birisidir. Bu gruba dâhil edilebilecek birçok çalışmadan bazıları şunlardır: Russell McCutcheon, *Manufacturing Religion: The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia*, Oxford 1997; Timothy Fitzgerald, *The Ideology of Religious Studies*, Oxford 2000; Tomoko Massuzava, *The Invention of World Religions*, London 2005.

King ve bu alanda eser veren diğer araştırmacılar, modern dönemde bize tabii-normalmiş gibi gelen tedavüldeki birçok kavramın ve anlayışın aslında kolonyal ve post-kolonyal dönemde Batı hegemonyası tarafından oluşturulmuş algılar olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadırlar. *Post-structuralist* ve *deconstructionist* bakış açısıyla meseleye yaklaşan bu akademisyenlere göre, literatürde bir asrı aşkın süredir yaygın kullanımda olan ve *religion*, *mysticism*, *spirituality*, *sect*, *denomination* ve benzeri birçok kavram tarihin dar bir kesiti olan modern dönemde ve sınırlı bir mekân kesiti olan

Batı’da sosyal, kültürel ya da ideolojik olarak inşa edilmiş kavramlardır. Bu kavramlar ve anlayış biçimleri *Eurocentric* bir zaviyeden müfredatlarda ve medyada sanki üzerinde uzlaşmış ezeli ve ebedi hakikatlermiş gibi içselleştirilmiş durumdadır. S. Zizek’in isabetle vurguladığı gibi bu algıyı pekiştirmenin bir diğ er veçhesi de evrensellik kisvesidir. Batılı hegemonya kendi öznel tecrübesi olan birçok anlayışı ya da kavramı *evrensel* olduğu gerekçesiyle kabul ettirmektedir.

Richard King’in kitabı cari Batılı Din Araştırmaları alanındaki temel kavram ve anlayışların yapı sökümü uğ ratıldığı ve bunlara alternatifler sunulduğu bölümlerin yanında söz konusu teorik problemlerin Hinduizm ve Budizm alanlarına yansımalarının izinin sürüldüğü bölümlerden oluşmaktadır. King, mistisizm alanındaki araştırmacıların mutlaka değerlendirmesi gereken bir vukufiyetle, bugün çok doğal bir şekilde popüler kültürde bile yaygın olarak kullanılan “mistik doğ u (*mystic east*) kavramsallaştırmalarının masum olmadığı tam aksine çok karmaşık ve iç iç e geçmiş kolonyal ve postkolonyal zihniyet dünyasının izini taşıdığını ve bu bakış açılarıyla kurgulanmış olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kitap bir giriş ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla şöyledir: 1. The Power of Definitions: Geneology of the Idea of “the mystical”. 2. Disciplining religion. 3. Sacred texts, hermeneutics and World Religions. 4. Orientalism and Indian religions. 5. The Modern Myth of Hinduism. 6. Mystic Hinduism: Vedanta and the Politics of representation. 7. Orientalism and the discovery of Buddhism. 8. The politics of privatization: Indian religion and the study of mysticism. 9. Beyond orientalism? Religion and comparativism in a postcolonial era.

King’in kitapta vurguladığı hususlardan birisi, bilerek göz ardı etmemiz istenen bir konudur ki o da tariflerin, kavramların değer yüklü olmayıp tabii-nesel şeyler oldukları yanılsamasıdır. İlham kaynaklarından birisinin Foucault olduğunu açıkça zikreden King, onun bilgi-iktidar ilişkisi üzerine söylediklerine referansla, ısrarla bilginin masum olmadığını ve bilgilerimizin ve kavramlarımızın “bilgi politikaları (the politics of knowledge) ürünü olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Bunu söylerken genellemeden kaçındığı ve bilgilerimizin “tamamen güç ve çıkar ilişkilerinin ürünü olduğu” gibi bir indirgemeci yaklaşıma karşı olduğu görülen King’e göre, “bilgi politikalarına dikkat çekmek demek dinin ve kültürün yalnızca bir dizi güç ilişkilerine indirgenerek anlaşılabilirliği anlamına gelmez. Asıl kastedilen, din ve kültür alanının içinde güç ilişkilerini barındıran alanlar olduğudur. (s.1)

Yazarın kendi ifadesiyle, çalışmada şu konular ele alınmaktadır: Birinci bölümde, “öte dünyaya ait”, “bireysel” tabiri caiz ise masum bir alanın konusu olarak varsaydığımız “mysticism” kavramının bile aslında kavramın ortaya çıktığı dönem olan Aydınlanma Döneminin güç ilişkilerinin izlerini taşıdığı ortaya konulmaktadır. (s. 7-35). İkinci bölümde, kısa ve şematik bir şekilde modern dünyanın din ve mistisizm hakkındaki ön kabulleri ve postkolonyal bakış açısının bu alana tesirleri irdelenmektedir. Yine bu bölümde yazar din araştırmalarını teolojik alanın bir yan ürünü olarak değil de “kültür araştırmalarının” değişik bir formu olarak gördüğünü ifade etmektedir. (s. 35-62). Üçüncü bölümde, modern dönemde akademik olarak dini ele alan teoriler ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılmakta ve okuyucunun bu dönemde akademik bakış açısını besleyen, felsefi ve metodolojik faktörler tahlil edilmektedir. Bu bölümde, modern dönem din araştırmalarında artık ön kabul hatta ön yargı haline gelmiş “metin odaklı” anlayışın sınırlılıklarına işaret gayesiyle Gadamer ve Hermenötik konusundan bahsedilmektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde yazar, ideolojilerin anlama, yorumlama, araştırma, eylemlerimizin ayrılmaz unsurlarından biri olduğu önermesinden hareket ettiğini belirtmektedir. (s.3) Bu cümleden olarak, kolonyal söylemin Hind din ve kültürünün emperyal bakış açısıyla nasıl inşa edildiği de yine bu bölümde ele alınmaktadır. (s. 62-82). Dördüncü bölümde, E. Said’in çığır açıcı kitabı ve bu kitapta ortaya konulan görüşler ve bunlara yöneltilen eleştiriler incelenmektedir. Said bu eserde, İslam Dünyası ile ilgili Batılı algı ve inşaları, Foucault’nun “söylem-iktidar ilişkisi” ve Gramsci’nin “hegemonya” kavramlarından hareketle analiz etmektedir ki King de -bireyi ihmal ettiği konusunda eleştirileri olsa da Foucault’nun bakış açısını temelde benimsemekte ve konuya onun bakış açısıyla yaklaşmaktadır. King, Said’in İslam dünyası ile ilgili Batılı “inşaları” yapı söküme uğrattığı bakış açısından hareketle aynı Batılı bakış açısının ya da hegemonyanın ve onların görüşlerini içselleştirmiş olan yerli Hintli akademisyenlerin Hint din ve kültürü hakkında kurguladığı (*construct*) şeylerin neler olduğunu analiz etmeye çalışmaktadır. Bu bölümde izlerini tespit edip ortaya koyduğu Hint kültürüyle ilgili Batılı söylem ya da şablonu takip eden bölümlerde *mysticism*, *spirituality* gibi belirli kavramlar ve kurumlar üzerinden müşahhaslaştırmaya çalışmaktadır. Bu noktada King’in tespit ve eleştirilerinden birisi, Oryantalizmin hem Batı ve hem de Doğu hakkında, çeşitliliği, farklı katmanları yok sayan, hadiseler ve kavramlara tek düze yaklaşan ve bunların içinde barındırdığı dinamizmi göz ardı eden *özcü* (*essentialist*) buyurgan bir söylem olduğu ile ilgilidir. Yazar, Aydınlanma Döneminden itibaren dominant emperyal Batının Doğuyu hep “şiişel”, “mistik”, “irrasyonel” “gay-i medeni” ve “feminen” görme eğiliminde olduğuna dikkat çeker. Ona göre, son derece

kompleks ve zıtlarını içinde barındıran Doğu hakkındaki bu Batılı muhayyile çok genellemeci bir şablon/anlatı (*grand narrative*) olup bunun karşılık Batı'nın ideal, rasyonel ve seküler olduğuna vurgu ise “mystical” olanın marjinalliğini ima etmekte ve dolayısıyla ilgili kavram ve anlayışlar da Suassure'ün yapısal dilbilimde (*structuralist linguistics*) kavramların oluşumu ile ilgili ortaya koyduğu ikili karşıtlıklar (*binary opposition*) üzerinden inşa edilmektedir.

Son bölümde, postkolonyal teori ele alınmaktadır. (s.187) Bu bölümde E. Said ile birlikte Gayatri Spivak, Homi Bhabha ve Gyan Prakash gibi Postkolonyalizm adıyla yeni bir disiplinin ortaya çıkmasına vesile olan kişilerin çalışmaları ve fikirleri ele alınmaktadır. Bu akademisyenlerin çalışmalarından hareketle, bu bölümde, konuyla ilgili post-kolonyal, post-structuralist ve feminist teoriler arasındaki ilişki irdelenmektedir.

King'in mysticism ile ilgili Batılı algıların Doğuya empoze edilmesi noktasında zikrettiği kişi, kavram ve tasniflerin Tasavvuf alanında araştırma yapanlar tarafından mutlaka ele alınması ve değerlendirilmesi gerektiği ile ilgili kanaatimizi ifade ettikten sonra, kendisinin, mysticism konusundaki görüşlerinin de kavramsal çerçevesini oluşturan teorik konularla ilgili ortaya koyduğu bazı temel tespitlere işaret etmek istiyoruz.

King, mysticism kavramı bağlamında vurgulamaktadır ki her hangi bir terimin Batı dışı kültürlerde neye tekabül ettiği üzerinde bir şeyler söylemeden önce söz konusu terimin Batılı kontekste kökenini, mevcut halde ifade ettiği anlamı kazandığı tarihsel süreçte geçirdiği sosyo-kültürel transformasyonu anlamamız gerekir. Dolayısıyla, biz bir kavramı tarif ettiğimizde aslında onun iç içe geçtiği güç ilişkileri ağını da ortaya koymuş olmaktadır. Günümüzde kavramların ortaya çıktıkları ve geliştikleri sosyo-politik süreçlerden bağımsız evrensel, ezeli ve ebedi hakikatlermiş gibi algılanmasında bile, King'e göre, seküler dünyanın payı vardır. Zira bu sayede seküler olan ile *mystical* olanın ayrılığının doğal bir şey olduğu kanaati pekiştirilmiş, *mystical* olanın ötelenmesi temin edilmiş olmaktadır. Yazarımız bu konuda Talal Asad'a referansla “evrensel din tarifinin ya da *mysticism* tarifinin mümkün olmadığını; bunun yalnızca ele aldığımız bu konuların tarihsel koşullarda belirlenmiş olmasıyla alakalı olmayıp, bizatihi ‘tarif’ dediğimiz şeyin söylem (*discourse*) süreçlerinin bir parçası olmasından kaynaklandığını” söylemektedir. (s. 8, 10). Mesela bir modern dönem kategorisi olarak *religion* kavramının bizatihi kendisi, Jonathan Z. Smith'in de dikkat çektiği gibi, Aydınlanma Dönemi kabullerinden birisi olarak, “insan kültürel davranışlarının bazı veçhelerini tasnif etme gayesiyle” ortaya atılmıştır ve bu kavramın içini Hristiyan teolojik bakış açısı doldurmuştur. King, Batılı kontekste geliştirilen bu kavramdan anlaşıldığı

haliyle Batı dışı toplumlarda din olarak görülen şeylerin bu kategorilere uydurulmaya, bunların o kültürlere zorla empoze edilmesi örneklerine dikkat çekmektedir. Bu noktadan hareketle kendisi günümüzde mukayeseli dinler tarihi alanında baskın birçok teorik yaklaşımın aslında bu teolojik ve Hristiyanlık merkezli bakış açısının diğer kültürlere ve dinlere adapte edilme gayretlerinden ibaret olduğuna işaret etmektedir. (s. 40)

King'in dikkat çektiği kayda değer bir başka önemli husus, ortaya çıkış ve gelişim döneminden hareketle söylemek gerekirse, akademik olarak dinin incelenmesinin ya da *Religious Studies* alanının seküler bir disiplin olduğu ve dolayısıyla günümüzde bu alandaki teorik yaklaşımların Hristiyan teolojisinden hareketli ortaya konulmuş olmasının - bu seküler karakteri dolayısıyla mümkün olmadığını söylemenin son derece "safiyane bir yaklaşım" olduğudur. Ona göre, Modern Din Araştırmaları alanının Batı kültürünün Hristiyan mirasından azade tasavvur edilmesi mümkün olmadığı gibi, sözü edilen din araştırmaları alanının sekülerliği de "yoktan icad edilmemiş", Post-Aydınlanma dönemi Batı'da, sekülerizmin ateist ve hümanist formları aştığını iddia ettiği Hristiyan teolojik kategorilerine muhalefet sürecinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Tıpkı Roma İmparatorluğu döneminde ateizmin Romalıların *religio* kavramına reaksiyon olarak ortaya çıkması gibi modern dönemde de ateizm, iddiasını aslında Hristiyan Tanrısının olmadığı kabulü üzerine bina etmiştir. Dolayısıyla çağdaş Batı sekülerizminin Hristiyanlık sonrası/karşıtı olma karakterinin günümüz din araştırmacılarının bakış açılarında kaçınılmaz yansımaları ve etkileri söz konusudur ve bu etki onların Batı dışı dinleri anlamalarını etkileyen ve sınırlayan bir durumdur. Diğer taraftan, günümüz Batılı din araştırmacıları her ne kadar kendilerini tarafsız ve konuya seküler bakış açısından yaklaştıklarını iddia etseler de, sekülerliğin oluşum sürecinde mevcut bu arka plan dolayısıyla, bahsedilen tarafsızlığın mümkün olmadığını görmemiz ve mukayeseli dinler tarihi araştırmalarında bu hassas noktaya dikkat etmemiz gerekir. (s. 42).

Son olarak, yazar, din araştırmaları alanında önemli gördüğü ve başka disiplinlerde de olumsuz yansımalarının olduğunu müşahede ettiği, bazı teorik problemleri şöyle sıralamaktadır:

Batı'da Reform hareketleri neticesinde inanan bireyin kutsal metinle yüzleşmesi gerektiğine yapılan vurgu ve matbaanın icadıyla metinlere ulaşmanın kolaylaşması neticesinde oluşan atmosferin akademik din araştırmaları alanına yansması ve neticede "...okuryazarlığın artmasıyla Batı toplumlarında doğal olarak dinleri metinlerden hareketle anlama anlayışını doğurdu ve bu da araştırmacıları bir dini canlı yaşayan örneklikler olduğu halde metinlerden hareketle gerçek dini kurgulamak gibi bir yanılaşa sürükledi." (s. 43)

King'in modern dönem akademik din araştırmaları alanının teorik problemleri cümlesinden görüp üzerinde durduğu bir başka husus, Modern Batı toplumlarında pozitif bilimlerin ortaya çıkışı ve başarılı olması ve akabinde bilimsel rasyonalizmin neşet etmesi sosyal bilimlere de pozitif bilimlere metodolojisi şablonuyla anlama neticesini doğurduğudur. Bu sebeptendir ki, modern dönem akademik din araştırmaları uzmanları kendilerinin müntesip ve sübjektif olmadıklarını ispat sadedinde, çalışmalarının rasyonal analize ve sağlam deneysel delillerden hareketle objektif ve tarafsız metotlarla hazırlanmış olduğuna vurgu yapar oldular.

Yazara göre, seküler hümanizmin ve seküler aklın ortaya çıkışı gelenekle kopuşa yol açtı ve bu da modern Batı üniversite sisteminin doğuşuyla neticelendi. Bu Aydınlanma hedefi, dinin savunulmasını yapmak demek olan Hristiyan Kelamından/*Theology* farklı, bağımsız ve seküler dinin akademik olarak incelenmesi disiplininin (*Religious Studies*) bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Bunun seküler karakteri yanında akademik din alanında profesyonelliği de ortaya çıkardığını hatırlatmak gerekir.

Yazarımız, biraz da itiraf sadedinde -bu alanın kültürel açıdan çoğulcu karakterinin de bir dereceye kadar etkisiyle- Batılı din araştırmacıların ana hatları çizilmeye çalışılan bu şablonun Batı dışı dinlere empoze edilmesinden mesul olduklarını hatırlatmaktadır.

King'in ele aldığı konuların ancak bir kısmına değinebildiğimiz bu çok değerli kitabın Türkçeye kazandırılması ve zikredilen teorik konuların tartışmaya açılmasının, metodolojik boyuttan yoksun din tartışmalarımıza derinlik katacağı kanaatini taşımaktayız.